

УДК 37.043.1

Мельниченко О.В.,

*доцент кафедри теорії та історії педагогіки
Київського університету імені Б. Грінченка,
кандидат історичних наук, доцент*

РУЙНУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ТОЛЕРАНТНОСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядається процес подолання існуючих гендерних стереотипів завдяки гендерній педагогіці, яка надає суспільству можливість розвивати таку складову сучасного демократичного соціуму, як толерантність.

Ключові слова: *гендерні стереотипи, гендерна педагогіка, толерантність.*

Актуальність проблеми. На сьогодні проблема руйнування гендерних стереотипів є досить актуальною майже в усіх соціально-гуманітарних науках, зокрема в педагогічній, бо такі дослідження здійснюють вагомий вплив на еволюцію суспільних норм і уявлень про відносини між статями, сприяє розвитку толерантності в суспільстві. У педагогіці гендерний підхід має базуватися на рівноправності статей та всебічному розвитку особистих схильностей дітей, як хлопчиків, так і дівчаток. Цьому підходу мають відповідати усі чинники навчального процесу: зміст, методи навчання, організація шкільного життя, педагогіка спілкування, набір предметів.

І хоча на сучасному етапі кількість гендерних досліджень у педагогіці поступово зростає, однак навчальний процес ще повний гендерних стереотипів, які репродукуються як вчителями, так і батьками. Крім того, в ньому присутня так звана «прихована дискримінація», або «прихований навчальний план» (навчальні плани, предмети, структура їхнього викладання є мускулінними, а також панує переважна кількість вчителів-жінок у середній школі України).

Аналіз наукових досліджень. У сучасній українській теорії наукового знання вже склалися передумови й набутий певний досвід щодо осмислення феноменів «гендер», «гендерна освіта» та «гендерні стереотипи», а також щодо їхньої особливої значущості для формування професіоналізму майбутнього педагога. Серед українських вчених ґрунтовні дослідження гендерної системи України здійснюють І. Жеребкіна, А. Гайдаєнко, І. Головашенко, О. Луценко, І. Лебединська, Т. Мельник,

А. Мітрофанова, Н. Чухим; гендерних стереотипів і гендерних ролей — Т. Виноградова, Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Семенов, П. Горностай; дослідження впливу змісту «прихованого навчального плану» на процес соціалізації особистості та ідеї «демократичної» освіти — Ярська-Смірнова О., Кльоцина І., Суковата В. та інші.

Аспекти, що недостатньо вивчені. У соціумі формування гендерних стереотипів відбувається досить легко, оскільки соціалізація, культура, а особливо навчальний процес у школі нав'язують дітям певні норми та правила, які є загально прийнятими та визнаними. Тому учні керуються цими нормами та правилами для того, щоб відповідати певним соціальним гендерним ролям. На наш погляд, саме репродукція гендерних стереотипів під час педагогічного процесу і є недостатньо вивченим аспектом гендерних знань.

Мета та завдання статті. Мета статті полягає у розгляді гендерних стереотипів, які репродукуються вчителями під час навчального процесу та батьками під час виховання. Відповідно до мети виникають наступні завдання: дослідити групи гендерних стереотипів; проаналізувати прояви гендерних стереотипів у поведінці викладачів, вчителів та батьків; дослідити вплив гендерних стереотипів на поведінку учнів.

Основний виклад. *Гендерні стереотипи* — це спрощені, стандартизовані, стійкі, емоційно насичені, ціннісно означені, полярні за знаком оцінки, жорстко фіксовані образи чоловіка та жінки, які спонукають до певного ставлення.

Гендерні стереотипи представляють собою набір загальноприйнятих норм і суджень про становище жінок та чоловіків, норм поведінки, мотивів і потреб. Вони часто диктують віднесення до чоловіків або жінок певних психологічних якостей, норм поведінки, роду занять, професії тощо; такі стереотипи існуючих гендерних відмінностей зазвичай ускладнюють оптимізацію процесів у відносинах між статями³⁷. Саме гендерні стереотипи й формують засади гендерної поведінки.

Гендерні стереотипи утворилися на основі того, що статеві ідентичність відчувається більш яскраво, ніж всі інші ідентичності. Розуміння гендерного стереотипу надзвичайно важливе, оскільки кожна людина, незалежно від її гендерної приналежності, є індивідуальністю, зі своїм набором психологічних якостей і властивостей, співвідношенням мужності та жіночності у психіці. Подолання стереотипів у поведінці

³⁷ Багаева Л.М. Исследование гендерных стереотипов [Электронный ресурс] / Л.М. Багаева // Материалы Междунар. конф. (СПб, 8–11 апр. 2008 г). — М., 2008. — Режим доступа : <http://www.lomonosov-msu.ru/2008/>

дозволить кожній індивідуальності та суспільству в цілому стати більш продуктивним, гармонійним та толерантним.

У науковій літературі виділяють кілька груп гендерних стереотипів, серед них найбільш поширеною та загальноприйнятою вважається класифікація І.С. Кльоциної³⁸, яка поділяє їх на *три основні групи*:

Перша група — це стереотипи маскулінності або фемінності. Іншими словами їх можна охарактеризувати як стереотипи мужності або жіночності. Поняття маскулінності (мужності) та фемінності (жіночності) — це нормативні уявлення про соматичні, психічні та поведінкові властивості, які є характерними для жінок і чоловіків.

На думку І. Кона, існує три різних значення поняття «маскулінність»:

1. Маскулінність як дескриптивна, описова категорія означає сукупність поведінкових та психічних рис, властивостей і особливостей, які об'єктивно належать чоловікам, на відміну від жінок.

2. Маскулінність як аскриптивна категорія означає один з елементів символічної культури суспільства, сукупність соціальних уявлень, установок, вірувань про те, чим є чоловік і які якості йому приписуються.

3. Маскулінність як прескриптивна категорія — це система настанов, яка бере до уваги не середньостатистичного, а ідеального («справжнього») чоловіка, тобто нормативний еталон чоловіка³⁹.

Таким чином, до першої групи гендерних стереотипів можна віднести стереотипи, що характеризують чоловіків і жінок використовуючи соціально-психологічні властивості, у яких відображається ставлення до мужності і жіночності. Наприклад, жінкам зазвичай приписують такі риси, як пасивність, дратівливість, залежність, емоційність тощо, а чоловікам протилежні риси — активність, незалежність, компетентність, агресивність тощо. Звернемо увагу на те, що якості маскулінності і фемінності мають полярні полюси: активність — пасивність, сила — слабкість.

У *другій групі* гендерних стереотипів проявляються особливості, пов'язані з формуванням певних соціальних ролей в сімейній, професійній, а також у інших сферах. До сімейної сфери зазвичай відносять жінок, приписуючи їм ролі «дружини — берегині сімейного

³⁸ Клецина И.С. Самореализация и гендерные стереотипы [Электронный ресурс] / И.С. Клецина // Психологические проблемы самореализации личности. — Вып. 2. — СПб.: СПбГУ, 1998. — С. 188–202. — Режим доступа : <http://www.klex.ru/books/psihologiya/samorealizacii-lichnosti.zip>

³⁹ Фрейдджер Р. Теории личности и личностный рост [Электронный ресурс] / Р. Фрейдджер, Д. Фейдимен. — Режим доступа : www.URL. — Дата доступа : 10.12.13.

вогнища», матері, господині, а для чоловіків — професійні ролі (годувальник сім'ї, який своєю професійністю та силою забезпечує сім'ю). Як справедливо зазначає І. Кльоцина, «чоловіків прийнято оцінювати із професійних успіхів, а жінок — наявністю сім'ї та дітей»⁴⁰.

Третя група гендерних стереотипів відбиває різницю між професійною зайнятістю чоловіків та жінок. За існуючими стереотипами чоловікам приписують професії, пов'язані з управлінням, технікою, будівництвом та іншими значущими галузями, а жінкам — заняття та професії, пов'язані з творчістю, наданням певних послуг, тобто легка та незначима робота. Саме на цьому ґрунтується поширена думка про існування «чоловічих» та «жіночих» професій. За даними ООН, стереотипний перелік чоловічих занять включає професії архітектора, водія, інженера, механіка, дослідника тощо, а жіночих — бібліотекаря, виховательки, вчительки, телефоністки, секретарки тощо. Також, проводячи «вертикальний» розподіл сфер праці у чоловіків та жінок, прийнято вважати, що чоловіки займають керівні посади, а жінки мають посади з підлеглим характером⁴¹.

Дослідники відмічають, що формуються стереотипи стосовно чоловіків та жінок ще зі школи. На жаль, українська школа й сьогодні є інструментом гендерної поляризації, де від самого початку дітей протиставляють, як різні біологічні види, а також існує стереотипний соціальний розподіл: дівчатка мають опікуватися квітами, порядком; їм забороняється носити брюки, тому вони малорухливі, адже у спідниці «не прийнято» видиратися на паркан чи сідати на підлогу, але в такому одязі важко освоювати життєвий простір. Хлопці навпаки — активні, носяться коридорами, і це сприймається нормально, тому у хлопчиків життєвий простір більший, адже вони ще у школі вчать фізично контролювати його.

Під час вивчення курсу гендерної педагогіки магістри спеціальності «Педагогіка вищої школи» університету імені Бориса Грінченка, знаходячись на практиці, проаналізували плакати й стенди, які зазвичай використовуються в українських школах. Результат був вражаючим, але передбачуваним: на плакатах хлопчики зображуються рятувальниками, героями, які знаходять вихід із ситуації, рятують, надають допомогу і контролюють ситуацію, а дівчатка — як слухняні виконавці, що

⁴⁰ Берн Ш. Гендерная психология. (Секреты психологии) [Электронный ресурс] / Ш. Берн. — СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. — С. 29. — Режим доступа : <http://psymania-info/gend/bern/sekrety-5.php>

⁴¹ United Nations Population Information Network. A guide to population information on UN system web sites. — <http://www.un.org/popin/>

мусять діяти за обставинами. Такі стереотипи міцно закріплюються в дитячій свідомості й пізніше впливають на вибір професії та соціальних ролей у сім'ї та суспільстві. При цьому, за словами магістрів, у школі гендерна тема взагалі не обговорюється, а сприймається як даність. Більш того, проаналізувавши шкільні підручники, можна побачити, що в математичних задачах мама закупає продукти, варить борщ тощо, а тато цього не робить. Це чітке нав'язування сприйняття гендерних ролей у родині та суспільстві.

Слід відзначити й такий мало досліджений аспект руйнування гендерних стереотипів, як вплив на думку суспільства церкви та її канонів. Нав'язування стереотипного мислення «про справжню жінку» та «справжнього чоловіка» в Україні важко долати, адже воно підживлюється народною традицією, а особливо церквою. Церква в Україні консервативно ставиться до питання рівності між жінками та чоловіками. Це доводить і те, що, заходячи в церкву, жінка має покривати голову, в той час як чоловік — ні. Це говорить про сприйняття жінки як друго-сортної істоти. На жаль, українське суспільство не сприймає ці традиції критично, хоча воно мало б прагнути до більш гнучких та плюралістичних підходів до гендерної рівності.

Окремої уваги потребує питання прояву *гендерних стереотипів в поведінці вчителів*. Наведемо типові приклади:

— негативні характеристики вчителі надають хлопчикам частіше за дівчаток; вони включають до себе: халатність, упертість, дратівливість, неспокій, підвищену самооцінку;

— дівчата характеризуються сором'язливістю, самоконтролем, стриманістю, терпимістю;

— стереотипні пояснення невдач дівчаток та хлопчиків з деяких предметів навчання: у дівчаток відсутня здатність до абстрактного мислення (фізика, математика, хімія тощо), а у хлопців відсутня працелюбність та старанність з певних предметів (література, історія, мова тощо);

— дівчата характеризуються високою соціальною адаптацією; у них краще розвинені вербальні навички;

— дівчатка та хлопчики мають різні рівні інтелекту⁴².

Суб'єктивність таких оцінок є очевидною, тому що хлопчики та дівчатка можуть мати як однакові, так і різні характеристики.

⁴² Дороніна Т.О. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді / Т.О. Дороніна. — Кривий Ріг : «Видавничий Дім», 2011. — С. 228–233.

Метою гендерної педагогіки є пом'якшення гендерних стереотипів через створення толерантних умов для формування особистості дитини. Гендерні стереотипи в повсякденній практиці шкільного навчання вкорінюються внаслідок *прихованих чи відкритих елементів статевої дискримінації*.

Відкритою дискримінацією вважається наявність навчальних програм, що викладаються окремо для хлопчиків та дівчаток. Це є досить характерним для уроків праці. Традиційно дівчаток навчають веденню домашнього господарства (готуванню, шиттю), хлопчиків — столярній та слюсарній справі.

Прихована дискримінація — це наявність гендерних стереотипів у шкільних підручниках та інших навчальних матеріалах, їх ретрансляція в поведінці вчителя під час занять. Зокрема, у більшості шкільних підручників дівчаткам пропонується тільки одна модель ідентифікації (родина), хлопчики мають більш широкий вибір, але при цьому їхня сімейна роль розглядається як периферійна. Жінки показані пасивними, зайнятими традиційними справами (готування, прибирання тощо). Чоловіки та хлопчики зайняті роботою або хобі.

ГраMATика мови підручників часто вимагає використання чоловічого роду, особливо коли йдеться про людину або людей взагалі без посилення на статеvu належність. Часто вчитель робить вчинки (не усвідомлюючи цього), які впливають на уявлення дітей про гендерні ролі (підвищено дбайливе ставлення до дівчаток)⁴³.

Висновки. Для руйнування гендерних стереотипів та формування більш толерантного, демократичного та сучасного суспільства сьогодні терміново потрібні у якості невід'ємної частини безперервної педагогічної освіти наступні важливі форми: регулярні курси та навчальні програми з гендерної освіти вчителів, гендерні проекти усіх рівнів, курси, конференції, проведення громадських слухань та нарад, семінарів і круглих столів.

Джерела

1. Багаева Л.М. Исследование гендерных стереотипов [Электронный ресурс] / Л.М. Багаева // Материалы Междунар. конф. (СПб, 8–11 апр. 2008 г). — М., 2008. — Режим доступа : <http://www.lomonosov-msu.ru/2008//>

⁴³ Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е.П. Ильин. — СПб. : Питер, 2003. — С. 238.

2. Клецина И.С. Самореализация и гендерные стереотипы [Электронный ресурс] / И.С. Клецина // Психологические проблемы самореализации личности. — Вып. 2. — СПб. : СПбГУ, 1998. — С. 188–202. — Режим доступа : http://www.klex.ru/books/psihologiya_samorealizacii_lichnosti.zip
3. Фрейдджер Р. Теории личности и личностный рост [Электронный ресурс] / Р. Фрейдджер, Д. Фэйдимен. — Режим доступа : www.URL — Дата доступа : 10.12.13.
4. Берн Ш. Гендерная психология. (Секреты психологии) [Электронный ресурс] / Ш. Берн. — СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. — С. 29. — Режим доступа : <http://psymania-info/gend/bern/sekreti-5.php>
5. United Nations Population Information Network. A guide to population information on UN system web sites. — <http://www.un.org/popin/>
6. Дороніна Т.О. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді / Т.О. Дороніна. — Кривий Ріг : «Видавничий Дім», 2011. — С. 228–233.
7. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е.П. Ильин. — СПб. : Питер, 2003. — С. 238.

В статье рассматривается процесс преодоления существующих гендерных стереотипов благодаря гендерной педагогике, которая предоставляет обществу возможность развивать такую составляющую демократического социума, как толерантность.

Ключевые слова: *гендерные стереотипы, гендерная педагогика, толерантность.*

The article discusses the process of overcoming the existing gender stereotypes through gender pedagogy that provides people with an opportunity to develop such component of a democratic society as tolerance.

Key words: *gender stereotypes, gender pedagogy, tolerance.*